

JOSEPHUS COMES (1655-1729?): NOTES SOBRE UN NOTARI I JURISCONSULT DE CENTELLES

per Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ

La publicació d'aquestes notes sobre Josep COMES, un dels juristes eminents de la comarca d'Osona, obceix a dues finalitats: precisar algunes dades sobre la seva biografia i divulgar el coneixement de la seva obra.

La seva obra publicada constitueix, d'una banda, un Tractat de Dret Notarial i, d'altra banda, la darrera exposició sistemàtica del Dret Civil de Catalunya abans de la profunda transformació del règim jurídic de Catalunya efectuada amb el Decret de Nova Planta, de 16 de gener de 1716. En aquest sentit, l'obra de Josep COMES es pot considerar com un manual o «llibre de text» per a estudiar, encara que sigui de manera elemental, el Dret civil històric de Catalunya i, a més, es pot considerar, en el context de la literatura jurídica catalana, com un exponent d'allò que es podrien anomenar «obres clàssiques» dels juristes catalans.

1. *Dades biogràfiques*

Josep COMES va néixer a Centelles i va morir a Vic, però les dates de naixement i de mort no són conegudes amb exactitud. S'ha considerat que va néixer cap el 1650 i que va morir cap el 1722¹.

L'any de naixement s'ha pogut fixar exactament, cosa que no ha estat possible de fer amb la data de mort, de manera que resta encara insegura.

Efectivament, Josep COMES va néixer a Centelles l'any 1655, tal com es pot comprovar en la inscripció del Registre de Baptismes de l'Arxiu Parroquial de Sta. Coloma de Centelles que transcrivim textualment:

Comas —Die XXVI mensis Aprilis anno a Nativitate Domini MDCLV in parochia Sanctae Columbae de Centelles, Vicensis Diocesis, per me Petrum Estrada presbiterum et vicarium dictae ecclesiae, fuit baptizatus Josephus, Marcus, Petrus

1. TORRES AMAT (1836-1973) p. 186, SOBREQÜÉS (1978) p. 84, PUIG-ROCA (1979) I, p. 46 on per error es diu 1560, PONS GURI (1973) p. 389. ANGUERA (1934) p. 273.

*filius Petri Comas sartoris villae de Centelles et Paulae eius uxoris. Fuerunt patrini Josephus Preseguer, agricola parochiae Sancti Martini de Centelles et Margaritta Febrer vidua patrua dicti infantis, omnes dictae Diocesis*².

Encara que, com es pot observar, el nom es escrit amb «a», hem pogut constatar en una inscripció posterior de la seva filla Maria Comas, de 1680, que es tracta de la mateixa persona. En aquesta inscripció s'hi especifica la professió del pare i el seu nom és igualment escrit amb «a», és a dir, Josep COMAS notari.

Quant a la datació de la seva mort, TORRES AMAT escriu que va morir l'any 1722³. Ara bé, segons que es desprèn de l'Arxiu Notarial de la Biblioteca Episcopal de Vic, Josep Comas va prendre possessió de la notaria de Vic el 1688 i la va regentar fins el 1729, data en la qual fou substituït pel seu fill Manuel Comes⁴. En conseqüència, l'any de la seva mort probablement s'hauria de situar més aviat cap el 1729.

Josep COMES no tenia el grau acadèmic de Doctor (Utriusque Iuris Doctor), sinó que només va obtenir el grau acadèmic inferior de Batxiller en ambdós Drets (Utriusque Iuris Baccalaureus), és a dir, Batxiller en Dret Civil i Dret Canònic.

La seva activitat professional més destacada i característica era la de Notari. Fou Notari de Centelles, segons consta en els seus protocols, entre 1679 i 1688; i ho fou de la Curia Eclesiàstica de Vic entre els anys 1688 i 1729⁵. Això no obstant, va tenir també altres càrrecs en l'àmbit privat i en el públic.

Fou elegit i nomenat Notari i Escrivà de la curia, vila i terme de Manlleu, a partir de l'1 de febrer de 1691⁶. Era Escrivà del Consistori de la Batllia General de Catalunya i del Reial Exèrcit i era, igualment, Escrivà de la curia i consell de la vila i comtat de Centelles.

Els conceptes de Notari i d'Escrivà sembla que en aquests moments històrics constitueixen dos conceptes sinònims, de manera que a Catalunya un Notari o Escrivà és la persona autoritzada per fer constar per escrit públic i autèntic els negocis jurídics. En canvi, a Castella es va entendre amb posterioritat que el Notari era aquell que actuava en els negocis civils. Això no obstant, després de la promulgació de la Llei del Notariat de 28 de maig de 1862 es va determinar que el Notari tenia per funció donar fe pública dels negocis jurídics, mentre que els Escrivans haurien d'actuar exclusivament en l'àmbit de l'Administració de Justícia, la qual cosa va suposar que la Llei orgànica provisional sobre organització del Poder Ju-

2. Arxiu Parroquial de Sta. Coloma de Centelles, Registre de Baptismes. La traducció al català de la inscripció és: «El dia 26 d'abril de l'any 1655 de la Nativitat del Senyor a la parroquia de Sta. Coloma de Centelles, Diòcesi de Vic, fou batejat Josep, Marc, Pere, fill de Pere Comas, sastre de la Vila de Centelles, i Paula la seva esposa. Els padrins foren Josep Preseguer, pagès de la parròquia de Sant Martí de Centelles i Margarida Febrer tia paterna vidua del dit infant, tots de la dita Diòcesi».

3. TORRES AMAT (1836-1973) p. 186 i també PONS GURI (1973) p. 389.

4. SANS FONT, I, p. 86. CASES-OLICH (1986) p. 23, 49 i 377.

5. COMES (1704) I, p. 151 n° 63, explica que tenen la potestat per nomenar Notaris el senyor bisbe i els barons i comtes a les seves jurisdiccions.

6. COMES (1704) II, p. 409 on fa la transcripció del seu nomenament.

dicial de 18 de setembre de 1870 convertís els Escrivans en Secretaris de Jutjat o de Tribunal⁷.

Tenia, d'altra banda, el nomenament de jutge ordinari i regentava la Cúria del comte de Centelles, Francesc de Blanes, Centelles i Carroz, al qual a més ajudava en els càrrecs de Batlle General i Procurador dels feus reials a tot Catalunya⁸.

El nomenament de jutge ordinari s'explica pel fet que en l'estructuració de l'Administració de Justícia, els comtes tenien Curia i resolien els judicis per ells mateixos o amb el nomenament de jutges delegats⁹.

Va fer-se càrrec, per elecció, poc abans de la publicació de la seva obra, de la Secretaria de la Confraria de Sant Jordi, confraria que varen formar els Cavallers i Nobles militars des de l'any 1633¹⁰. El mateix Josep COMES explica les característiques i el procediment d'investidura de Cavaller, sobre la base d'una investidura efectuada en el Palau del Comte de Centelles¹¹.

Josep COMES va formar part del Consell de la Ciutat de Vic. L'1 de maig de 1698 fou elegit Conseller tercer del Consell de la ciutat de Vic i l'1 de maig de 1701 ho fou de Conseller segon. En els anys 1699 i 1702 fou Jurat Vell de la Bossa segona del Consell¹².

Les eleccions als municipis i el procediment electoral s'expliquen, des d'un punt de vista jurídic, pel mateix COMES¹³.

2. DADES BIBLIOGRÀFIQUES

En aquest punt s'ha de fer referència a l'obra publicada i a una obra que tenia intenció d'escriure, però que no és conegut si va realitzar-la, sobre el Dret especial de Vic i el seu territori.

1. *Obra publicada*

Josep COMES és autor d'una obra, dedicada al Comte de Centelles, que consta de dos volums en foli amb un títol certament complicat: *Viridarium artis Notariatús sive Tabellionum viretum ex odoriferis doctorum & huiusce Artis Authorum floribus quibusque optioribus compactum, Sacraeque Romanae Rotae, utriusque Senatus affluentibus aquis perutiliter faecundatum*, el qual traduït al català és *Jardí de l'art de Notaria o Verger dels Notaris, format amb les odoríferes flors dels doctors i dels més aptes autors d'aquest art i fecundat amb les aigües fluents de la Sagrada Rota Romana i d'ambdós Senats*.

7. GIBERT (1875), p. 1 notes 1) i a).

8. ANGUERA (1934), p. 276.

9. BROCA (1918-1985) p. 225-226.

10. JUNYENT (1976) p. 222, sobre la confraria de Sant Jordi i la reforma de les eleccions municipals per tal que els nobles puguin formar part del consell de la ciutat.

11. COMES (1704) I, p. 403.

12. Arxiu Municipal de Vic. Llibre d'Acords. JUNYENT (1976) p. 222 i 503-504 i (1969) p. 100.

13. COMES (1704) I, p. 309 i II p. 408.

El primer volum fou imprès a Girona, per Francesc Oliva, l'any 1704. Constitueix un tractat de teoria de 446 pàgines i conté un complet índex de matèries. El segon volum fou imprès igualment a Girona i pel mateix impressor l'any 1706. Aquest segon volum és un formulari de 544 pàgines, també amb el corresponent índex, i el seu títol ja n'expressa el contingut: *Vidriarium artis Notariatus quod praxim solam continet*. Això fa que vagi destinat fonamentalment als escrivans o notaris.

Els censors de l'obra, d'una banda, Josep Rexach i Francesc Sallés, doctors en ambdós drets i comissionats pel Regent de la Cancelleria del Principat de Catalunya (aleshores, Miquel de Calderó) i, d'altra banda, Albert Vilabella, doctor, jutge assessor ordinari de Vic i Osona i Catedràtic de Digest Vell a la Universitat Literaria de la mateixa ciutat de Vic, elogien la sistematització, la claredat i l'erudició del Tractat i proclamen l'autor com un Jurisconsult reconegut¹⁴.

Aquesta obra de Josep COMES va ser traduïda al castellà, a principis del segle XIX, i la traducció fou publicada en tres volums a Barcelona amb el títol: *Tratado teórico-práctico del Arte de Notaría. Traducción libre de la obra que con el título de Viridarium artis notariatus escribió en latín D. José Comes*.

El volum primer fou publicat per la impremta de J. Mayol i Cía. l'any 1826, el segon volum per la mateixa impremta de J. Mayol l'any 1828 i el tercer volum per la impremta de F. Vallés i Cía. l'any 1829.

Aquesta traducció ha estat atribuïda a Eugenio de Tapia, probablement pel fet que aquest autor va traduir l'obra de Notaria de Vicens GIBERT, però també ha estat atribuïda a Ignasi SANPONS I BARBA¹⁵.

De tota manera, tal com s'explica en el pròleg al primer volum de la traducció la tasca de traducció va ser realitzada per més d'una mà.

Respecte a la **metodologia** de l'obra, COMES reconeix que segueix el tractat de notaria de ROLANDINUS PASSAGERI, notari de Bolonya del segle XIII, el qual fou publicat anotat i ampliat el 1485, amb el títol *Summa Artis Notariae*. En conseqüència, la distribució del tractament de les matèries és semblant; com també la forma d'exposició, a partir de la formulació de qüestions amb la corresponent resposta («quaeritur» i «respondetur») és coincident, de manera específica en allò que fa referència als contractes en especial¹⁶. D'altra banda, pel que fa a les fonts

14. COMES (1704) v. «approbatio» als volums I i II de 26 de desembre de 1694 i de 12 de maig de 1698.

15. COROMINAS (1849-1973) p. 237 és l'atribuïdor a I. Sanpons. També, VIVES I CEBRIÀ a *Traducción al castellano de los usages y demás derechos de Catalunya*, Edició Madrid-Barcelona, 1863 IV p. 225. V. PELLA (1916) p. 116 i BROCA (1918-1985) p. 423, tot i que en l'edició anterior de 1886 no en feia cap atribució.

16. COMES (1704) p. 68, 73 i 356. ROLANDINO (1950) p. XV i seg., V. FONT BOIX (1987) p. XII i XIII o s'explica —en base a l'obra de José BONO HUERTA *Historia del Derecho Notarial Español*, Madrid, Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1979-1982—, que el sistema notarial de «notarius publicus» i d'«instrumentum publicum» s'introdueix a Catalunya, a diferència de Castella, a través de les obres de Rolandinus (1207-1301) i no de Salatiel (1210-1280) i que l'obra de COMES, juntament amb la de GALI, constitueixen una adaptació de la Summa de Rolandinus.

que l'autor utilitza, es pot constatar que, amb un sistema de moltes cites, es tenen en compte la legislació del dret comú i la del dret de Catalunya amb les corresponents obres de comentari dels autors més importants (Bartolus, Baldus o, respecte als catalans, Cancr, Cortiada, Fontanella, entre d'altres). S'ha de notar, també, que l'autor utilitza moltes sentències del «Regi Senat de Catalunya», alguna del Consell Real Suprem d'Aragó i algunes Decisions de la Rota Romana.

Respecte a la distribució sistemàtica de matèries, l'obra s'estructura en tres parts: una primera part dedicada als Contractes, però amb una introducció dedicada als notaris i al notariat, i a continuació dues parts més referents a últimes voluntats i judicis.

El contingut de cadascuna d'aquestes parts és el següent:

Primera Part

Capítol I: De Notarii & Notariatus etymologia.

Capítol II: De Notarii moribus, vita & honestate.

Capítol III: De officio Notarii in genere.

Capítol IV: De officio Notarii iuxta diversas species.

Capítol V: De partibus artis Notariatus.

Capítol VI: De contractibus generalium vocabulorum definitiones, qualia sunt conventio, pactum, transactio, actus, contractus, obligatio, distractus.

Capítol VII: De obligationibus.

Capítol VIII: Pactorum divisio & iura.

Capítol IX: De contractibus nominatis.

Capítol X: De contractibus innominatis & iuribus eorum, quibusque modis a nominatis differant.

Capítol XI: De personis, quae contrahere possunt.

Capítol XII: De rebus, quae in contractum venire possunt & quae non possunt.

Capítol XIII: De inutilibus pactis, stipulationibus & contractibus.

Capítol XIV: De pactis vel contractibus in fraudem factis.

Capítol XV: De contractibus usurariis & usuris.

Capítol XVI: De poenis in contractibus appositis & interesse.

Capítol XVII: Quae sint substantialia & naturalia i contractibus; & quid dicatur substantia, natura, forma & solemnitas.

Capítol XVIII: De renuntiationibus summariae declarationes beneficiorum, & privilegiorum iuris, & eorum renuntiationes, quae in contractibus sunt, & quibus renuntiare possit vel non.

Capítol XIX: De renuntiatione generali & speciali. Item, quae sit iuri de futuro.

A partir del següent capítol s'exposen els contractes en particular, tot seguint la sistemàtica de Rolandinus però intercalant-hi diversos paràgrafs o seccions.

Capítol XX: De emptione et venditione.

§ I: De emptione et venditione.

§ II: De possessione.

§ III: De permutatione.

§ IV: De insolutum datione.

§ V: De donatione intervivos.

§ VI: De Feudis.

- § VII: De emphyteusi.
- § VIII: De Laudemiis.
- § IX: De fatica sive iure praelationis.
- § X: De amortizatione.
- § XI: De censualibus mortis & violariis.

Capítol XXI: De dotibus.

- § I: De dote.
- § II: De donatione propter nuptias.
- § III: De sponsalibus.
- § IV: De matrimonio.

Capítol XXII: De debitis & creditis.

- § I: De mutuo.
- § II: De commodato.
- § III: De precario.
- § IV: De deposito.
- § V: De delegatione.

Capítol XXIII: De cessionibus.

- § I: De cessionibus.
- § II: De transactione.
- § III: De pacto de non petendo.
- § IV: De acceptilatione.
- § V: De aquiliana stipulatione.
- § VI: De solutionibus.

Capítol XXIV: De locatione & conductione.

- § I: De locatione & conductione.
- § II: De contractibus innominatis locatione similibus.
- § III: De elctione.

Capítol XXV: De compromissis.

- § I: De compromissis.
- § II: De Pace et Tregua.
- § III: De societate.
- § IV: De Divisione.
- § V: De novi operis nuntiatione.

Capítol XXVI: De contractibus & pactis, quibus qui alienae potestatis se subicit. liberantur, cumque decreto praesidiis & sue aliena negotia gerit.

- § I: De adoptione & arrogatione.
- § II: De professione & oblatione.
- § III: De manumissione.
- § IV: De emancipatione.

Segona Part.

- Capítol I: De ultimis voluntatibus.
- Capítol II: De testamenti solemnibus.
- Capítol III: De institutione haeredum.

- Capítol IV: De substitutionibus.
 Capítol V: De exhaerdatone & praeteritione.
 Capítol VI: De legatis.
 Capítol VII: De De variis testatorum dispositionibus praeceptis provisionibus & clausula codicillaris.
 Capítol VIII: De tutelis.
 Capítol IX: De curis.
 Capítol X: De manumissoribus sive ultimarum voluntatem exequutoribus.
 Capítol XI: De inventario.
 Capítol XII: De codicillis.
 Capítol XIII: De Testamento nuncupativo.
 Capítol XIV: De testamento sacramentali.
 Capítol XV: De donatione causa mortis.
 Capítol XVI: De successione ab intestato.

Tercera Part: De iudicialibus.

La **valoració** que en diverses èpoques s'ha fet de l'obra de COMES coincideix a destacar-ne la seva importància i la seva utilitat.

En el pròleg del *Manual del Derecho Civil vigente en Cataluña* publicat el 1842 els autors, José Antonio ELIAS i Esteban de FERRATER, diuen que pretenen presentar el Dret propi de Catalunya de manera completa i textualment afirmar: «... La necesidad de un trabajo de esta naturaleza es manifiesta y ninguna obra existía en este Principado que pudiera suplirlo. El apreciable *arte de Notaría* del Sr. COMES es quizá la que mas podía llenar su falta; pero dirigida únicamente a los escribanos y arreglada tan solo para el uso de estos, es en gran manera incompleta, pues son muchos los tratados que allí se han omitido y que en este manual se comprenden con toda estension. Esto no obstante, el *arte de Notaría* de COMES ha sido buscado con mucho aprecio y su utilidad es enteramente reconocida ...»¹⁷.

Manuel RIMONT¹⁸, al Pròleg de la tercera edició de l'obra de Vicente GIBERT, escriu: «... A principios del siglo XVIII publicóse en la imprenta de Francisco Oliva, de Gerona, una obra, que comprendía dos tomos en fóllo, y tenía el siguiente trabajado y rebuscado título: *Viridarium* Era su autor el ilustrado notario de la Curia eclesiástica de Vich, D. José Comes. No se juzgue la obra por el alambicado y gongorino título de la misma; el título hubo de ser un capricho para pagar tributo á la moda dominante en el estilo de la época, pero el fondo de la obra corresponde á un objeto de verdadera y grande utilidad por la perfecta ordenación y por el claro resumen de todas las cuestiones que trata, no ya con referencia concreta á la Notaría, sino tambien con aplicación directa á la Jurisprudencia. Merecidos fueron los elogios, no comunes, tributados en su tiempo á la obra de D. José Comes (cita a José Rexach i Francisco Sallés, com també a Alberto Vilabella); merecida es la fama de que posteriormente ha gozado el ilustrado autor que se esforzó para dar á la profesión que con orgullo ejercia, todo el aparato de la ciencia, elevándola á una categoria que la opinión pública no habia aprendido á adjudicarle en el órden literario.

17. Manual (1842-1864) p. 5-6.

18. GIBERT (1875) p. VIII-X.

Mas, desde luego se comprende sin ningun esfuerzo que esta obra, utilísima y loable para consulta, no reúne las condiciones especiales que se requieren para una obra de texto, y mucho menos en unos tiempos en que por no haberse establecido aun cátedras de Notaría, los aspirantes al ejercicio de la Facultad habían de limitarse al estudio propio, sin poder contar con la iniciativa y la experta dirección de un profesor ...». El mateix RIMONT diu que l'obra de COMES, juntament amb les del notari Francesc SOLSONA, del segle XVI, «... eran las únicas obras en que podían aprender la ciencia de la Notaría los aspirantes al ejercicio de la fe pública ...» pero constata que eren poc consultades entre d'altres raons «... por lo costoso de estas obras ...».

ANGUERA DE SOJO¹⁹ ha escrit: «... Avui, aquests volums són tinguts en poc compte i menys estima. El modest títol de Batxiller en Drets que ostentava l'autor; el tractar-se aparentment d'un manual de Notaria; el lloc de l'estampació, no obstant correcta; l'època i el mateix títol, certament estrofolari, donat al llibre, han fet un mal injust a l'obra ... Passem, però, si us plau, la portada i, si voleu, els cinc primers capítols referents al Notariat; el llibre us resultarà tota una altra cosa. L'autor és bon jurista, és precís i no és difús. El primer volum, de teoria, llevat d'alguna vegada en què, com feia el bon Homer, l'autor també dormitava, conté una Instituta ben remarcable del nostre dret privat. Per la raó de seguir un mètode i de no tractar, com els nostres autors dits clàssics, de decisions, o sigui de "quaestiones disputate", l'obra resulta menys extensa i en molts aspectes més completa ...».

En un estudi sobre el Protocol notarial del segle XVIII, MITJA²⁰ destaca que l'obra de COMES constitueix una exposició raonada de les matèries que formen la «ciència notarial» i fa constar que COMES és un dels pocs autors que es poden trobar en la Història del Notariat de Catalunya.

En relació al segon volum de l'obra, és a dir, els formularis notariais, s'ha considerat que l'obra de COMES es pot considerar un «... clàssic de la matèria ...» i que conté un «... abundant i prolix formulari ...» encara que la seva redacció és «... arcaizante, estando fracturada por frecuentísimas cláusulas etceteradas ...»²¹.

En definitiva, tal com havia dit BROCA²², l'obra de COMES «... fou durant molts anys l'única obra didàctica en que, encara que de manera breu i elemental, es podia estudiar el conjunt de les institucions del Dret Civil Català».

En un sentit diferent a aquestes valoracions, s'ha de fer notar que altres autors que han estudiat i tractat la Història del Dret Civil de Catalunya o bé l'Escola Jurídica Catalana clàssica ignoren l'obra de COMES, sense fer-hi cap referència²³.

19. ANGUERA (1934) p. 276-277.

20. MITJA (1946) p. 191-193.

21. FONT BOIX (1987), en relació a BONO (1979-1982), p. XIV.

22. BROCA (1918-1985) p. 423.

23. DURAN Y BAS (1888) i OLIVER (1867) passim o CAMPS i ARBOIX (1953) p. 125 i seg. (1958) p. 141 i seg.

2. *Obra no publicada.*

TORRES AMAT diu que COMES va deixar dos volums manuscrits sobre Notaria, un dels quals feia referència a Poders; i que «... halláanse en casa del notario Bellmunt de Ager, y otro ejemplar en Lérida ...»²⁴.

D'altra banda, el mateix COMES confessa que podria d'escriure una obra sobre el Dret especial de Vic i el seu territori²⁵. Això fa que en l'obra publicada de COMES es puguin trobar diverses referències a les característiques del Dret especial de Vic.

Aquestes referències constitueixen especificitats locals en matèria d'emfiteusi, especialment en ordre al pagament de lluïsmes i altres drets dominicals²⁶.

BIBLIOGRAFIA

- ANGUERA DE SOJO I DODERO, Oriol. «Dret especial de la comarca de Vic». *Conferències sobre varietats comarcals del Dret Civil Català*, Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1934.
- BROCA, Guillem M. de, *Historia del Derecho de Cataluña especialmente del Civil y exposición de las instituciones del Derecho Civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la Jurisprudencia. Volum primer*, Barcelona, Herederos de Juan Gili, Editores, 1918, Edició facsímil, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Textos Jurídics Catalans, Escriptors I/1, 1985.
- BROCA Y MONTAGUT, Guillermo M^e de - AMELL Y LLOPIS, Juan, *Instituciones del Derecho Civil Catalán vigente ó sea exposición metódica y razonada de las leyes, costumbres y jurisprudencia de los autores y de la antigua Audiencia del Principado; completada con las doctrinas del Tribunal Supremo y precedida de una Introducción histórica*. Segunda edición. Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1886.
- CAMPS I ARBOIX, Joaquim de, *Historia del Derecho catalán moderno*, Barcelona, Bosch Casa Editorial S.A., 1958.
- CAMPS I ARBOIX, Joaquim de, *Modernitat del Dret català*, Barcelona, Bosch Casa Editorial S.A., 1953.
- CASAS I LOSCOS, Lluïsa - OLLICH I CASTANYER, Imma, *Catàleg dels arxius notariais de Vic*, Barcelona, Fundació Noguera, Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya, 9, 1986.
- CORMINAS, Juan, *Suplemento á las Mamorias para ayudar a formar un diccionario critico de los Escritores Catalanes publicadas por el cemo, é ilmo. Sr. D. Felix Torres Amat*, Burgos, Imprenta de Arnaiz, 1849. Edició facsímil, Barcelona-Sueca, Curial Documents de Cultura-Facsímils núm. 2, 1973.

24. TORRES AMAT (1836-1973) p. 186.

25. TORRES AMAT (1836-1973) p. 186.

25. COMES (1704) p. 309 n° 12 on afirma que «possem componere librum».

26. COMES (1704) p. 80 n. 41, 128 n. 23, 134 n. 68, 141 n. 128, 138 n. 108, 220 n. 16, 259 n. 58, 260 n. 58, 262 n. 82, 417 n. 101 o 428 n. 8.

- DURAN Y BAS, Manuel, «La Escuela Jurídica catalana» a *Escritos del Excmo. Sr. D. ... con una introducción de D. Luciano Ribera*, Barcelona, Librería del editor D. Juan Olive-res. Primera serie, Estudios jurídicos, 1888.
- FONT I BOIX, Vicenç, «Consideracions sobre els formularis notariais a Catalunya», Pròleg a *Formulari Notarial. Pràctica notarial catalana* de Pedro ÁVILA NAVARRO, Barcelona, Bosch Casa Editorial S.A., 1987.
- GIBERT, Vicente. *Teórica del arte de Notaría escrita en latín por D. Vicente Gibert, notario de número de Barcelona; y traducida al castellano por D. Eugenio de Tapia ... Tercera Edición, ilustrada con notas del catedrático de la Escuela superior de Notaría de la Universidad de Barcelona y Decano del Colegio Notarial del mismo territorio Dr. D. Félix María Falguera y adicionada con un Tratado de Laudemios del antiguo Colegio de Barcelona y un Compendio de la Prescripción Catalana por el Sr. Falguera precedido todo de un prólogo por D. Manuel Rimont*, Barcelona, Manuel Saurí y Eudaldo Puig, Editores, 1875.
- JUNYENT, Eduard, *La ciutat de Vic i la seva història*. Barcelona, Curial Documents de Cultura, 1976.
- JUNYENT, Eduard, *Jurisdiccions i Privilegis de la ciutat de Vich*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1969.
- Manual del Derecho Civil vigente en Cataluña, ó sea resumen ordenado de las disposiciones del Derecho real posteriores al Decreto llamado de Nueva Planta y de las anteriores así del Derecho municipal, como del canónico y romano aplicables á nuestras costumbres* por D.J.A.E. y D.E. de F. Tomo primero. Barcelona, Imprenta del Constitucional, 1842.
- Segunda edición, en vista de la legislación vigente hasta el día y sentencias del Tribunal Supremo de Justicia por D. Alejandro BACARDI, Barcelona, Librería de José Gines-ta, 1864.
- MITJA, Marina, «El protocolo notarial en el siglo XVIII», *La Notaria*, Barcelona 1946.
- OLIVER, Bienvenido, *Estudios históricos sobre el Derecho civil en Cataluña*, Madrid, Librería Española-Barcelona, Librería de El Plus Ultra, 1867.
- PELLA Y FORGAS, José, *Código Civil de Cataluña. Exposición del Derecho catalán comparado con el Código civil español*. Tomo I. Barcelona, J. Horta, impresor, 1916.
- PONS I GURI, Josep M. Veu «Comes, Josep» a *Gran Enciclopedia Catalana*, Volum 5, Barcelona, 1973.
- PUIG FERRIOL, Lluís - ROCA TRIAS, Encarna. *Fundamentos del Derecho civil de Cataluña, Tomo I, Introducción al Derecho civil de Cataluña*, Barcelona, Bosch Casa Editorial S.A., 1979.
- ROLANDINO PASSAGGERI, *Comentarios ... sobre la Suma del arte notarial titulados Aurora con las adiciones de Pedro de Unzola, notario de Bolonia, obra que los modernos llaman Meridiana, impresa a Vicenza, Enrique, librero Vicentino de San Urso, 1485. Versión castellana de Víctor Vicente Vela i Rafael Muñoz Lagos, realizada con motivo del Segundo Congreso Internacional del Notariado latino, celebrado en Madrid en 1950, Madrid, Imprenta Góngora, 1950.*

SANS FONT, Josep, «*Cronologia notarial de Vic i sa comarca*» a *Bulletí del Centre Excursionista de Vich*, I.

SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago. *Història de la producció del Dret Català fins al Decret de Nova Planta*. Girona, Impremta Masó S.A., 1978.

TORRES AMAT, Félix, *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Catalunya*, Barcelona, imprenta de J. Verdaguer, 1836. Edició facsímil, Barcelona-Sueca, Curial Documents de Cultura-Facsímils núm. 1, 1973.

Antoni MIRAMBELL ABANCÓ
C/ Nou, 18, 2^a.
08500 VIC